

ին թէ՛ հայ ժողովուրդը եւ թէ՛ զինուորները :

Անձամբ չըջել եմ այն զորանոցները, ուր կենդրոնացած էին վրացի ռազմագերիները : Դիլիջանում խօսել եմ զնդապետ Վաչնաձէի հետ, որը ազատ չըջում էր քաղաքում : Հիւրասիրուել եմ վրացի սպաների կողմից թէյով եւ մեղրով, որ նրանք նուէր էին ստացել տեղական մեղուաբոյժերից : Այցելել եմ վերաւորներին Ալեքսանդրապոլի հիւանդանոցներում, եւ ամէն տեղ ահանատես եւ ահանջալուր եմ եղել, որ վրացի ռազմագերիները երբեք չէին զգում, թէ իրենք «թշնամի» երկրում են գտնուում : Իսկ իմ տեսած սպաները, թուով մօտ 40 հոգի, ուղղակի խօսք չէին գտնում իրենց գոհունակութիւնը յայտնելու համար թէ՛ իշխանութիւններից եւ թէ՛ ժողովրդից : Միայն մի տեղ, կարծեմ Ղարաքիլիսէում, վրացի զինուորները դանդատուեցին, թէ հացի պահասից նեղութիւն են կրում : Բայց այստեղ էլ նրանց առաջնորդն իսկոյն աւելացրեց, որ պահակազօրի հայ զինուորներին աւելի քիչ հաց էր տրուում քան իրենց : Չպէտք է մոռանալ, որ սա այն ժամանակն էր, երբ հացը ոսկու կշիռ ունէր Հայաստանում . . .

Անգլիացի կապիտան Դաբլէզ Վիցերսը, որ հայ-վրացական զինազառարի պայմանները կնքել տալու համար Հայաստան գալով՝ մօտիկից ծանօթացել էր Դիլիջանում եւ Ղարաքիլիսէում գտնուած վրացի ռազմագերիների վիճակին՝ ասում էր մեզ. «Որ այս պատերազմը թիւրիմացութիւն է. դրա պերճախօս ապացոյցն է այն փոխյարաբերութիւնը, որ գոյութիւն ունի վրացի ռազմագերիների եւ հայ ժողովրդի միջեւ : Այսպիսի մի բան անհնարին է երեւակայել եւրոպական ռազմաճակատներում» :

Հայաստանում գտնուած միջոցին, վրաց սպաներն ու զինուորները չզիտէին, որ հէնց այն օրերին, երբ հայ ժողովուրդն ու իշխանութիւնները ամէն բան անում էին, որպէսզի նրանք հիւրերի վիճակում զգան իրենց եւ ոչ թէ ռազմագերիների, հէնց նոյն այդ օրերին, վրաց իշխանութիւնները, ռազմաճակատից դեռած մի քանի տասնեակ հայ զինուորներին խառնելով Թիֆլիսի հրապարակներում «գերի վերցրած» հայերի հետ, պտտցնում էին Գոթախիսի փողոցներում՝ ամբոխի հոհոցին եւ

ծաղրանքին ենթարկելով : Նրանք չզիտէին նաեւ, որ հայ ռազմագերիներին գրաստների պէս աշխատեցնում էին Չիտաուրի հանքերում, Բորչալուի թուրքերի ծեծին ենթարկում, զըրկում հազուատներից եւ մատնում այն անարդանքներին, որոնց նկարագրութիւնը մենք տեսանք Թիֆլիսաբնակ 56 հայերի գրութեան մէջ . . .

Յեսագային, վրացի այս սպաներից երկուսը, որոնց ծանօթացել էի Դիլիջանում, հանդիպելով ինձ Թիֆլիսում, ասում էին. —

«Եթէ այն ժամանակ մենք իմանայինք, թէ հայ ռազմագերիները ի՞նչ անարգ վիճակի էին մասնուած Վրաստանում, մենք յօժարակամ կը հրաժարուէինք մեզ տրուած յարմարութիւններից, որպէսզի հիմա ստիպուած չլինէինք այսքան կարմրելու» . . .

Նախկին ռազմագերիների այս տրամադրութիւնը հրապարակային արտայայտութիւններ էլ ունեցաւ : Նրանցից ոմանք հանդէս եկան Թիֆլիսի թերթերում եւ անվերապահօրէն դրուատեցին այն վերաբերմունքը, որ իրենք գտել էին Հայաստանում թէ՛ ժողովրդի եւ թէ՛ իշխանութիւնների կողմից :

Ստորեւ գետեղում ենք այսօրինակ վկայութիւններից մէկը, որ վրացի ռազմագերիները ուղարկել էին սոցիալ դեմոկրատական «Բորբա» թերթին հրատարակելու համար : —

«Յարգելի Խմբագիր,
«Խնդրում ենք տպագրել մեր հետեւեալ յայտարարութիւնը :

«Ներքեւ ստորագրող վերաւոր զինուորներս, որ 4-րդ եւ 5-րդ գնդերից ենք, գտանք ամենաջերմ եւ սրտազին վերաբերմունք հայերի կողմից, որոնց մօտ գերի ենք ընկած : Թէ՛ ժողովուրդը եւ թէ՛ զինուորական իշխանութիւնները ամէն միջոց գործ են գնում, որպէսզի դիւրացնեն մեր վիճակը : Մեզ գերի վերցնող հայ զինուորները այնպիսի եղբայրական վերաբերմունք ունեցան մեր հանդէպ, որ լաւագոյնը երեւակայել չի կարելի : Թէեւ համոզուած ենք, որ դուք էլ լաւ էք վերաբերում դէպի հայ ռազմագերիները, այնուամենայնիւ մենք դիմում ենք վրացի զինուորներին եւ քաղաքացիներին, որպէսզի նրանք էլ նոյն ընդունելութիւնը ցոյց տան հայ ռազմագերիներին, ինչ որ մենք գտնում ենք այստեղ, եւ որ-